ТДУ 91

ШАКЛГИРИИ МУҲОҶИРАТИ ХАЛҚИ ТОҶИК ДАР ДАВРАҲОИ ТАЪРИХӢ ВА ЗАМОНИ МУОСИР

Олимов Абдураҳмон Олимбойевич, *омӯзгори кафераи географияи иқтисодӣ ва демографияи МДТ «ДДХ ба номи академик Б.Ғафуров» (Тоҷикистон, Хуҷанд)*

ФОРМИРОВАНИЕ МИГРАЦИИ ТАДЖИКСКОГО НАРОДА В ИСТОРИЧЕСКИЕ ПЕРИОДЫ И В НАШИ ДНИ

Олимов Абдурахмон Олимбоевич, *преподаватель кафедры экономической географии и демографии факультета геоэкологии и туризма ГОУ «ХГУ им. акад. Б. Гафурова» (Таджикистан, Худжанд)*

FORMATION OF MIGRATION OF THE TAJIK PEOPLE IN HISTORICAL AND MODERN PERIODS

Olimov Abdurahmon Olimboyevich, *Lecturer of the Department of Economic Geography and Demography, Faculty of Geoecology and Tourism, SEI «KhSU named after acad. B.Gafurov» (Tajikistan, Khujand),*
E-mail: **olimov9098@mail.ru**

Ключевые слова: *перемещение населения, формирование миграции, место проживания, трудовые ресурсы, аграрная реформа.*

В словаре в качестве одного из форм перемещения населения используется понятие миграция. Миграция имеет объективные и субъективные причины. Такие виды миграции происходят в случаях негативных природных явлений, таких как разрушительные землетрясения, движение лавин, наводнение, опасность геодинамических процессов. Также подчеркивается, что миграция может происходить под воздействием длительных и постоянных межэтнических споров, внутренних и межгосударственных войн и при аграрной реформе.

Калидвожаҳо: *ҷойивазкунӣ, шаклгирии муҳоҷират, ҷои сукунат, ҷамъиятӣ, қувваи корӣ.*

Яке аз шаклҳои ҷойивазкунии одамон дар луғат бо унвони муҳоҷират мавриди истифода қарор гирифтааст. Муҳоҷират сабабҳои обективию субективӣ дорад, ки он асосан дар натиҷаи омилҳои нохуши табиӣ, ба мисли заминларзаҳои сахту харобиовар, лағжидани барфу обхезиҳо, лағжиши кӯҳу теппаҳо, хавфи воқеаҳои геоденамикӣ ва ғайра ба вуқуъ мепайванданд. Инчунин ба он зиддиятҳои дурудароз ва тезутунди этникӣ, ҷангҳои дохилӣ ва байни давлатҳо, ислоҳоти аграрӣ ва ғайра низ сабаб мешавад.

Keywords: *population displacement, migration formation, place of residence, labor resources*

One of the forms of human displacement is used in the dictionary as migration. Migration depends on objective and subjective reasons. This form of migration occurs as a result of such natural disasters as severe and destructive earthquakes, landslides, snow and floods, landslides of mountains and hills, the risk of geodynamic events and so on. It is also caused by long and tense ethnic conflicts, civil and inter-state wars, agrarian reform.

Аз замонҳои қадим то кунун дар ҳаёти инсонӣ ҳодисаву амалиётҳои зиёду мухталифе ба вуқуъ мепайвастанд ва мепайвандадад. Яке аз чунин ҳодисаву амалиёти инсонӣ дар зиндагӣ иваз кардани ҷойю макони сукунат ва вобаста ба шароити ин ё он маҳаллу мавзеъ дигар шудани шуғли соҳаҳои мухталифи ҳаёти иҷтимоию иқтисодӣ ва маънавии одамон аст.

Шакли дигари муҳоҷират, яъне ихтиёрии банақшагирифташуда бештар хусусияти субективӣ дорад, ба сохти ҷамъиятию сиёсӣ ва нақшаҳои аграрии ин ё он давлат вобаста аст [6, с.3].

Ҳарду шакли муҳоҷират ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳам дар тули солҳои ҳукмронии сохти Шӯравӣ ва ҳам Тоҷикистони соҳибистиқлол хосанд. Вале дар ин ҷо бояд таъкид кард, ки нисбат ба шакли муҳоҷирати маҷбурӣ бештар шакли муҳоҷирати ихтиёрии банақшагирифташуда ба ҳукми таърих даромадааст.

Муҳоҷирати аҳолӣ ин тағйири маҳали сукунати аҳолӣ буда, ба дигар намудани макони исгиқомат иртибот дорад. Муҳоҷират яке аз масъалаҳои муҳимми иҷтимоии аҳолӣ буда, на танҳо чун ҳаракати механикии одамон, балки чун раванди мураккаби ҷамъиятӣ ба ҳисоб рафта, ҷанбаҳои бисёри ҳаёти иҷтимоию сиёсиро дар бар мегирад. Муҳоҷирати аҳолӣ дар таърихи башарият нақши барҷаста дошта, равандҳои сокиншавӣ, мавриди истифода қарор додани заминҳо, рушди қувваҳои истеҳсолӣ, ташаккул ва омӯзиши ин падидаи мураккаб ва серпаҳлӯ

ба он хотир зарур аст, ки бо тағйири ҷои зист зарурати дар муҳити нави табиӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ ва равонӣ одат намудан ва то андозае ба доираи зеҳнию ахлоқии сокинони он маҳал бе зарар ва мушкилӣ ворид шудан, бахусус масъалаи забонӣ ва тариқи муоширати бо аҳолии таҳҷоӣ, риояи урфу одатҳои онҳо аз омилҳоеанд, ки муҳоҷиронро ба мардуми таҳҷоӣ наздик месозанд [1, с. 288].

Дар илми демография шартан ҳаракати аҳолиро ба ҳаракати табиӣ (раванди таваллуд ва фавт) ва ҳаракати механикӣ (муҳоҷират) ҷудо менамоянд. Ҳаракати механикӣ гуфта тағйири маҳалли ҷои зист аз тарафи шахсони алоҳида ё гурӯҳи одамонро дар ҳудуди кишвар ё берун аз он, ки дар натиҷа ба сохтор, сифат ва шумораи аҳолӣ таъсир мерасонад. Меноманд [3, с. 228].

Омили муҳмми дигар ин омли демографӣ мебошад, ки барои Ҷумҳурии Тоҷикистон нигоҳ доштани суръати нисбатан баланди афзоиши табиии аҳолӣ хос буда, ба мушкилии фаровонии захираҳои меҳнатӣ, ба шиддатнокии ҷараёни муҳоҷирати ҳам хориҷӣ ва ҳам дохилӣ тақвият мебахшад. Солҳои охир муҳоҷират хусусияти ҳамаҷонибаи муайяни иҷтимоию иқтисодӣ касб намуда, ба ҳаёти ҷомеа тағайрот ворид намуда, на танҳо ба сиёсати ҷории кишварҳои соҳибистиқлол таъсир мерасонад, балки хусусиятҳои шахсии онҳоеро, ки ба ҳудудҳои дигар аз пайи знндагаии ором ва ояндаи беҳтар ҳиҷрат мекунанд, тағайр медиҳад. Муҳоҷирати аҳолӣ дар рушди иқтисодии давлатҳо саҳми муҳиммро мебозад, аз ин сабаб сиёсати муфиди иқтисодию сиёсии давлатҳо бе қайдгарии ин падида номумкин аст [4, с. 59].

Муҳоҷирати тоҷикон ба кишварҳои дуру наздак аз қадимулайём вуҷуд дошт. Он бо сабабҳои мухталиф: тиҷорат, саёҳат ва ғайра сурат мегарифт, вале хусусияти оммавӣ надошт. Аксарияти кулли ҳамватанони мо боз ба Ватан бармегаштанд. Ҳар як мавҷи муҳоҷирати тоҷикон ба хориҷи кишвар сабабҳои умумии дигаре низ доштанд. Айни замон ҳамаи марҳилаҳои муҳоҷират сабабҳои умумии дигаре низ доранд: ҷангҳои мухталиф ҳуҷуми аҷнабиён ва сиёсати мустамликавии онҳо, фишор ва забткорӣ нисбат ба мардум, ҷангҳои шадиди дохили сулолаҳо ва ғайраҳо мебошад.

Таҳқиқи ҷанбаҳои асосии раванди муҳоҷирати тоҷикон дар панҷ марҳилаи таърихӣ:

Марҳилаи якуми: фирор асосан аз миёнаи асри VII, яъне баъд аз ҳуҷуми арабҳо ба ватани тоҷикон, тасарруф ва сиёсати иртиҷоии онҳо нисбат ба тоҷикон, то нуфуз пайдо кардани сулолаҳои Бармакиён, Тоҳириён ва Саффориён (охири асрҳои 8 ва ибтидои асри 9)-ро дар бар мегарад. Маҳз дар ҳамин давра аз таъқиб ва зулму истибдоди аҷнабиёни араб садҳо ҳазор нафар пайравони дини зардуштӣ сарзамини аҷдодии худро тарк намуда, дар хориҷа паногоҳ ёфтаанд.

Марҳилаи дуюм: аз охири асри X ва аввали асри XI сар шуда, то ибтидои асри XIII, яъне аз давраи аз байн рафтани давлати тоҷикон Сомониён ва қувват гирифтани сулолаҳои туркнаҷод - Ғазнавиён, Қарахониён ва Салҷуқиёнро дар бар мегарад. Дар ин солҳо аз як тараф даҳҳо ҳазор нафар тоҷикон дар қатори халқҳои дагар бо фармони Маҳмуда Ғазнавӣ барои хароб намудани бутхонаҳо ва ба ҷойи онҳо бунёд кардани масҷидҳо, аз тарафи дагар, барои паҳн намудани дани ислом зӯран ба Ҳиндусгон бурда шуданд. Қисме аз онҳо дар он ҷо ватани доимии худро пайдо намуданд. Илова бар ин, маҳз ҳамин солҳо аз ҷангҳои байни сулолаҳо ва тарғиби тартиботи иртиҷоии онҳо даҳҳо ҳазор тоҷикон ватани аҷдодии худро тарк карда, дар ин мамлакат маскан гирифтанд.

Мархилаи сеюм: фирори тоҷикон аз ибтиои асри XIII оғоз ёфта, то аввали солҳои 70-уми асри XIV давом кардааст. Ин давра давраи мудҳиштарин ва сангини онҳо буда, истилои урдӯи муғул, харобиовариҳо ва қатли ому забткориҳои онҳоро дар бар мегирад. Дар ин солҳо садҳо ҳазор нафар тоҷикон ва халқҳои дигар ватани худро тарк намуда, ҳарчи дуртар аз ин диёр - ба Ҳиндустону мамолики араб кӯч бастанд.

Марҳилаи чаҳорум: аз нимаи дуюми арии XV то охири асри XVIII, яъне аз давраи ҷангҳои байниҳудии сулолаи Темуриён ибтидо гирифта, то ҷангҳои сулолаҳои Шайбониён бо Темуриён, Сафавиёну Шайбониён ва Шайбониёну Ҷониён ва ҷангҳои дохилиҳудудии ин сулолаҳоро дар бар мегирад. Дар ин давра низ тоҷикон ва халқҳои дигар маҷбур шуданд ба мамлакатҳои гуногун, аз ҷумла ба Ҳиндустон, Русия ва Чин фирор намоянд. Теъдоди онҳо ба даҳҳо ҳазор нафар мерасид. Фирориёни ин давра ҳам ба монанди давраҳои собиқ, пеш аз ҳама, равшанфикрон нависандагон, шоирон, олимон ва ҳунармандон буданд.

Марҳилаи панҷум: аз ибтидо то солҳои 60 - уми асри XIX, яъне аз ҷангҳои байнихудии хонигарӣ ва бекигариҳои Осиёи Миёна, Афғонистону Хуросон то забт шудани Осиёи Марказию

Хуросон аз ҷониби Русия ва Англияро дар бар мегирад. Ин давра ҳам тоҷикон ба таври оммавӣ ба Ҳиндустону Чин ва Арабистон фирор намуданд. Сабабҳои фирорро, ки дар боло нишон додем, ба ҳамаи панҷ марҳилаи зикршуда, яъне муҳоҷирати иҷборан рабт дорад [2, с. 101-102].

Шаклгирии муҳоҷирати аҳолӣ дар замони муосир: аз сабаби ҳам мураккаб ва серпахлӯ будани муҳоҷират, он аз нигоҳи таърихӣ, географӣ, ҷомеашиносӣ, иқтисодӣ, демография, этнология ва сиёсатшиносӣ омӯхта мешавад. Зарурати муносибати комплексӣ муҳиммияти омӯзиши падидаи муҳоҷиратро дар чорчӯбаи илмҳои дигар инкор намекунад. Дар чорчӯбаи муносибати комплексӣ самтҳои асосии омӯзиши муҳоҷиратро метавон ба тарзи зайл ифода намуд: аввалан, муҳоҷират чун қисмати муҳимми ҷараёни рушди шумор ва сохтори аҳолӣ дар баробари таваллуд ва фавти аҳолӣ таҳлил мегардад, сониян, муҳоҷират яке аз шаклҳои мутобиқшавии аҳолӣ ба шароити тағйирёбандаи зиндагӣ мебошад; сеюм, муҳоҷират ба ҳайси силсилаи муқаррарии зиндагӣ арзёбӣ мегардад ва чаҳорум, муҳоҷират чун яке аз шаклҳои соҳибкорӣ зоҳир мегардад.

Муҳоҷирати аҳолӣ раванди иҷтимоии мураккаб буда, бо дигаршавии сохтори иқтисодӣ ва ҷойгирсозии кувваҳои истеҳсолӣ, афзоиши мутаҳаррикии иҷтимоӣ ва кори аҳолӣ робитаи зич дорад.

Вобаста ба хусусияти убуркунандагони сарҳад муҳоҷирати хориҷӣ ва дохилиро ҷудо мекунанд. Муҳоҷирати хориҷӣ он муҳоҷиратест, ки аз сарҳади давлатӣ убур карда мешавад. Ҳангоми баррасии муҳоҷирати байнидавлатӣ шаш гурӯҳи муҳоҷиронро ҷудо мекунанд:

Инҳо одамонеанд, ки барои зиндагии доимӣ, бинобар сабабҳои оилавӣ ё дигар сабабҳо ба кишвари дигар мераванд:

Муҳоҷирони меҳнатӣ, муҳоҷирони ғайрирасмӣ, гурезаҳо, донишҷӯён, таҷрибаомӯзон, кормандони илмӣ, ҷаҳонгардон, ашхосе, ки барои истироҳат мераванд ва ғайра.

Муҳоҷирати меҳнатӣ чун гурӯҳи алоҳида ҷудо карда мешавад. Муҳоҷирати меҳнатӣ ин тағйир намудани маҳал ба таври ихтиёрӣ ва қонунии одамонест, ки доимӣ дар ягон кишвари алоҳида зиндагӣ мекунанд ва муваққатан дар ҳудуди кишвари дигар ба ҳайси шаҳрвандони хориҷӣ ё ашхоси бешаҳрванд, бо мақсади ба амал баровардани фаъолияти меҳнатии пардохтшаванда, зиндагӣ мекунанд.

Равандҳои хусусиятҳои асосии умумият ва махсусиятҳои муҳоҷират дар давраи кунунӣ аз нигоҳи шиддатнокӣ нисбат ба ҳамин гуна равандҳо дар гузаштаҳои дур қиёснашавандаанд. Муҳаррикии муҳоҷирати аҳолӣ аксаран ба сатҳи шуғл ва даромад вобаста аст, яъне метавон гуфт, ки агар сатҳи шуғл ва сатҳи даромади аҳолӣ баланд бошад, он гоҳ сатҳи раванди муҳоҷиратии аҳолӣ паст хоҳад шуд.

Таъсири муҳоҷират ба ҳолатҳои демографии аҳолӣ ба рушди ҷамъиятӣ тавассути иҷрои вазифаҳои худ таъсир мерасонад. Баъдан, дар азнавтақсимкунии (такрористеҳсоли аҳолӣ) миқдории аҳолӣ дар тамоми ҳудуди кишвар, яъне хусусияти ин вазифа бо хосияти ҳудудии он заминасозӣ гардидааст. Бояд тазаккур дод, ки амали азнавтақсимкунӣ шумораи аҳолиро афзоиш медиҳад, ба ҷараёни рушди равандҳои демографӣ таъсир мерасонад, зеро муҳоҷирон дар бозтавлиди аҳолӣ, бахусус, дар он ноҳияҳое, ки ҳаракати табиии аҳолӣ нисбатан суст аст, иштирок менамоянд. Сеюм, тағйири сифати аҳолии ноҳияҳои гуногун дар минтақаҳои аҳолинишине, ки муҳоҷират гурӯҳҳои мухталифи иҷтимоию демографӣ нобаробар ҳастанд.

Омилҳои муҳоҷирати аҳолӣ:

Барои муайян намудани омилҳои муҳоҷират сабабҳои муҳимтарин ба кӯчидан водоркунанда ва таҳрикдиҳандаи одамонро муайян бояд кард.

Омили сиёсӣ ташаккули ҷараёни муҳоҷиратро аз Тоҷикистон таҳрик бахшид, ба нооромиҳо ва ҷанги шаҳрвандӣ боис гардид ва таконҳои иҷтимоию сиёсиро барангехт. Бесуботиҳои сиёсӣ дар оғози солҳои 90-ум одамони зиёдеро дар Тоҷикистон маҷбур сохт, ки хонаҳои худро тарк намуда, ба ҷойҳои дигар кӯч банданд.

Сиёсати муҳоҷират дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин аст: Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои охир ба масъалаҳои муҳоҷирати меҳнатӣ, ки ҳалли онҳо дар сиёсати дохилӣ ва берунии давлат яке аз самтҳои муҳимтарин ва афзалиятнок мебошад, диққати ҷиддӣ дода, то дараҷае танзими давлатии онро ба роҳ мондааст. Маҳз бо ҳамин мақсад аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Хадамотн муҳоҷирата Вазорати меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шуд. Ин иқдом имконият медиҳад, ки душвориҳои ҷойдошта дар ин самт бо роҳи ташкил ва танзими ҷараёни муҳоҷирати меҳнатӣ дар хориҷа

пешбинӣ гардида, пайи ҳам ҳалли худро ёбад. Сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи муҳоҷирати меҳнатӣ ба хориҷа ин пешгирии афзоиши муҳоҷирати ғайриқонунӣ ва танзими муҳоҷирати меҳнатӣ мебошад. Муҳоҷирата мехнатӣ қисми асосии муҳоҷирати иқтисодӣ ба ҳисоб рафта, фаъол намудани бозори меҳнати ҷаҳонро муайян менамояд [6, с. 881].

Яке аз сабабҳои муҳоҷирати байналмилалии қувваи коргарӣ ин нобаробарии рушди иқтисодии ҷаҳонӣ, нобаробарии даромадҳо ва имкониятҳро дар давлатҳои алоҳида, алалхусус байни мамлакатҳои аз ҷиҳати саноати тараққикарда ва мамлакатҳои рӯ ба тараққӣ мебошад. Миқёси муҳоҷират ва мухталифи равандҳои он водор сохтанд, ки роҳҳои нави ҳалли масоили рушди демографии кишварро кор карда, идораи ин равандро то сатҳи давлатӣ баланд бардошта, сиёсати давлатии муҳоҷиратро амалӣ намоем. Маҳз бо мақсади идораи раванди муҳоҷират дар кишварамон Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикисгон зарур донист, ки мақомоти давлатиро дар соҳаи муҳоҷирати аҳолӣ ташкил диҳад.

Сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикисгон дар соҳаи муҳоҷирати меҳнатии хориҷӣ, пеш аз ҳама, ба бартараф намудани муҳоҷирати ғайри расмӣ дар асоси ташкили заминаҳои ҳуқуқӣ ва механизмҳои иқтисодӣ барои танзими раванди муҳоҷират, якҷоя бо давлатҳои қабули низоми ҳамоҳангии муҳоҷирати меҳнатӣ, аз ҷумла мақоми худидораи маҳаллӣ равона карда шудааст.

АДАБИЁТ:

1. Абдулҳаев, Р. Таърихи муҳоҷират дар Тоҷикистон (солҳои 1924-2000)/Р. Абдулҳаев. - Душанбе: Дониш, 2009. – 479 с.
2. Бобохонов, М. Таърихи тоҷикони ҷаҳон/М.Бобохонов.- Душанбе: Ирфон, 2002. – 102 с.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муҳоҷират», №881, аз 11.12.1999, Маҷлиси Олии ҶТ ва оид ба ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Қонуни ҶТ «Дар бораи муҳоҷират» №31, аз 10.05.2002.
3. Муҳаббатов Х. М. Географияи иқтисодии Тоҷикистон бо асосҳои демографии он/Х.М.Муҳаббатов,Р.Д.Диловаров, Ш.З. Акобиров. - Душанбе: Донишварон, 2019. – 288 с.
4. Турсон, А. Навбаҳори Вароруд/А.Турсон// Пайванд. - Душанбе: 2011. - С. 49-50.
5. Хоналиев, Н. Трудовые ресурсы Таджикистана. Проблемы, перспективы/Н.Хоналиев.- Душанбе, 1988. – 96 с.

REFERENCES:

1. Abdulkhaev R. The History of migration in Tajikistan (1924-2000). - Dushanbe: Donish, 2009. – 479 p.
2. Bobokhonov M. History of Tajiks of the World. - Dushanbe: Irfon, 2002. – 102 p.
3. Law of the Republic of Tajikistan «On Migration», No. 881, dated 11.12.1999, Majlisi Oliy RT and on Amendments to the Law of the Republic of Tajikistan «On Migration» No. 31, dated 10.05.2002.
3. Muhabbatov H. M., Dilovarov R.D., Akobirov Sh.Z. Economic Geography of Tajikistan with its Demographic Basis. - Dushanbe: Donishvaron, 2019. – 288 p.
4. Turson A. Navbahori Varorud // Link. - Dushanbe: 2011. - P. 49-50.
5. Khonaliev N. Labor resources of Tajikistan. Problems, perspectives. - Dushanbe, 1988. - 96 p.